

AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE

HUDEBNÍ A TANEČNÍ FAKULTA

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Praha, 2021

Arman Kupelyan

AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE
HUDEBNÍ A TANEČNÍ FAKULTA

Katedra nonverbálního divadla
Obor nonverbální divadlo

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Anatomie smíchu

Arman Kupelyan

Vedoucí práce: PROF. PHDR. Jan Hyvnar SCS.

Oponent práce: BcA. Lukáš Houdek

obhajoby:

Přidělovaný akademický titul: BcA.

Praha, 2021

ACADEMY OF PERFORMING ARTS IN PRAGUE
MUSIC AND DANCE FACULTY

Nonverbal theatre department
Subject Area: Nonverbal theatre

BACHELOR THESIS

Anatomy of laughter

Arman Kupelyan

Thesis advisor: PROF. PHDR. Jan Hyvnar SCS.
Examiner: BcA. Lukáš Houdek
Date of thesis defense:
Academic title granted: BcA.

Prague, 2021

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma

Anatomie smíchu

vypracovala samostatně pod odborným vedením vedoucí práce s použitím uvedené literatury a pramenů.

V Praze, dne

.....

podpis diplomantky

Upozornění

Využití a společenské uplatnění výsledků diplomové práce, nebo jakéhokoliv nakládání s nimi je možné pouze na základě licenční smlouvy, tj. souhlasu autora a AMU v Praze.

Abstrakt

Cílem této práce je zkoumat smích, komično a humor z různých úhlů pohledu, abychom měli větší představu o tom, jaké má smích funkce ve společnosti a proč se smějeme. Jelikož se nedá na tyto otázky odpovědět jednoduše, budu se v této práci zaměřovat na smích z fyziologického pohledu, ale taky z pohledu psychologického a filosofického.

Abstract in english

The goal of this work is to research about laughter, comic and humor from different points of view, so that we can have a better understanding of what functions does laughter have in society and why do we laugh. As it is hard to find an easy answer to these questions, this work will focus on laughter from physiological point of view, but also psychological and philosophical.

Klíčová slova: Smích, komično, humor, žert, vtip

Keywords: Laughter, comic, humor, joke

Poděkování

Děkuji PROF. PHDR. Janovi Hyvnarovi SCS. za odborné vedení a cenné informace při psaní mé diplomové práce.

OBSAH:

Úvod.....	4
1. Smích z fyziologického pohledu.....	5
1.1. Smích u zvířat.....	6
1.2. Smích jako vokální tvorba.....	8
2. Humor z pohledu psychologického a filosofického.....	9
2.1. Antika a středověk.....	9
2.2. Teorie superiority.....	11
2.3. Teorie uvolnění.....	14
2.4. Teorie inkogruity.....	18
3. Henri Bergson a jeho pohled na smích.....	20
Závěr.....	23
Seznam použité literatury a pramenů.....	24

Úvod

Již od počátku mého studia na katedře nonverbálního divadla jsem byl smíchem velmi zaujat. Bylo mi řečeno, že cesta komedie je pro mě přirozená, a proto jsem se tím směrem vydal. Zkoumal jsem převážně jak být vtipný, než jsem se seznámil s klaunérií, která mě donutila zeptat se sebe sama, proč je to „vtipné“.

Smích je nedělitelnou součástí lidí, primátů, psů a dalších savců. Narozdíl od ostatních živočichů má však člověk daleko komplikovanější důvody k smíchu. Sociální a psychologická rozpoložení se liší od člověka k člověku. Některé věci mohou být vtipné pro jednoho, ale naprosto nudné nebo urážlivé pro druhého. Smysl pro humor se liší a není nikdy jeden, definitivní. Humor je podle mě zrcadlem našeho nevědomí, proto má tak silnou roli v sociálním životě. Neexistuje jeden důvod nebo vysvětlení, proč se smějeme. Je to jednoduchá tělesná činnost, která je ovlivněna mnoha složitými faktory.

Tato práce se bude snažit vysvětlit důvody, proč se smějeme; z různých úhlů pohledu. Vysvětlit smích jako fyziologickou činnost, nad kterou mnohdy nemáme kontrolu. Proč ji mají i jiní savci a jak prospívá k evolučnímu růstu. Budeme se ptát na filozofickou a psychologickou podstatu smíchu a humoru a jak reflektuje naši osobnost.

Ve chvíli, kdy jsem začal sbírat informace o smíchu, automaticky jsem si všiml podnětů k smíchu u sebe i u ostatních lidí, což mě přivedlo k celkově lepšímu porozumění lidem z pohledu sociálního a psychologického. Příčiny smíchu se pro mě staly velmi cenným zdrojem informací, které mi dovolují zdokonalit způsob komického vyjádření na jevišti, ale i v sociálním světě, jehož je smích nedílnou součástí.

1. Smích z fyziologického pohledu

Přestože je smích součástí lidstva od samého počátku, jeho systematické zkoumání začalo teprve nedávno. Shrneme-li mnoho studií ohledně mozkové aktivity při smíchu, zjistíme, že smích závisí na dvou různých nervových drahách.“

První z nich je „nedobrovolný“ nebo „emocionálně řízený“ který zahrnuje amygdalu, thalamickou/ hypo – a subthalamickou oblast a terzální / tegmentální mozkový kmen (projevuje se například při lechtání); druhým je „dobrovolný“ systém (například když se smějete vtipům přátel), který pochází z premotorických/čelních operkulárních oblastí a vede motorickou kůrou a pyramidálním traktem k ventrálnímu mozkovému kmeni.¹

Britská neuroložka Sophie Scott se snažila najít způsob, jak rozlišit tyto dva druhy smíchu a přišla na to, že děti mezi nimi nedokážou najít rozdíl. Člověk dosahuje vrcholu v rozlišení smíchu až kolem třiceti let. Je to tím, že se o smíchu dozvídáme pouze ze sociálních interakcí.

Scott k studiu mozku během smíchu říká, že je velký rozdíl mezi společenským smíchem a nedobrovolným (spontánním) smíchem.

„Při zkoumání zjistíme, že v mozku vyvolává ve skutečnosti větší odezvu společenský smích než spontánní smích. Spontánní smích je hodně aktivační a je silně spojen se sluchovým zpracováním, pravděpodobně proto, že slyšíme zvuky, které nikdy neslyšíme v žádném jiném kontextu. Ale když posloucháte společenský smích, dostanete všechny aktivace v mozkových

¹ Wild B, Rodden FA, Grodd W, Ruch W. Neural correlates of laughter and humour. Brain. 2003 Oct;126(Pt 10):2121-38. doi: 10.1093/brain/awg226. Epub 2003 Aug 5. PMID: 12902310.

oblastech spojené s přemýšlením o tom, co si myslí ostatní lidé.“²

V roce 1998 zveřejnil časopis *Nature* článek o šestnáctileté dívce, na kterou byla aplikována elektrická stimulace v 85 místech na hlavě. Dívka mívala epileptické záchvaty a lékaři se snažili přijít na to, kde je jejich ohnisko. Na co ovšem narazili, byla plocha -2cm x 2cm na levém nadřazeném čelním gyru, kde stimulace následně vyvolala smích, který doprovázel pocit veselí. I když to byl výsledek stimulace, pacientka pokaždé měla jiné vysvětlení, proč se zrovna směje. Věci, kterým se smála, samy od sebe k smíchu nebyly, pouze se na ně v ten moment dívala a ve chvíli, kdy dostala elektrickou stimulaci, začaly být vtipné. “Trvání a intenzita smíchu se zvyšovala s úrovní stimulace proudu. Při nízkých proudech byl přítomen pouze úsměv, zatímco u vyšších proudů byl vyvolán silný nakažlivý smích. Doprovázelo ji také zastavení všech činností zahrnujících řeč nebo pohyby rukou.”³

1.1. Smích u zvířat

Podobné výzkumy se konaly a konají na zvířatech, nejčastěji na primátech, krysách nebo na psech. Výsledky svědčí o tom, že tato zvířata mají nejen schopnost se smát, ale dokonce se ve výjimečných případech prokázalo, že mají smysl pro humor.

V roce 2016 vydal časopis *Time* článek, kde popisuje, jak vědci pozorovali potěšení u krys během hraní s lidmi:

„Běží k lidské ruce, aby vyvolaly jakousi honičnou hru a zdá se, že mají radost z lechtání břicha. V obou případech se zdá, že zvířata vyjadřují potěšení s vysokými vokalizacemi a nadšeným skákáním, známým jako Freudensprünge⁴.“

² Rozhovor se Sophie Scott, který vysílalo PRI Studio 360

³ Článek z roku 1998, časopis *Nature* [Electric current stimulates laughter | Nature](#)

⁴ Freudensprünge z němčiny znamená „skákat z radostí“

Vědci Shimpei Ishiyama a Michael Brecht z Bernsteinova centra pro výpočetní neurovědu v Berlíně při zkoumání smíchu u zvířat, implantovali malé elektrody do jejich mozků, konkrétně do somatosenzorické kůry, jelikož je to největší smyslové centrum v mozku savců. Zároveň výzkumy na lidech naznačují, že to může být oblast, která zpracovává lechtáním vyvolaný smích. Implantování elektrod by ovšem mohlo vyvolat ve zvířatech stres, který by pokazil celý pokus, jelikož se má jednat o zábavu. Proto se tedy Ishiyama s Brechtem rozhodli, že dají zvířatům dostatek času na to, aby se po implantátu plně zotavili a teprve poté je začali seznamovat s hrou.

Jakmile byly krysy připraveny, vyšetřovatelé je začali stimulovat třemi způsoby. Silným lechtáním břicha, jemným lechtáním a honičkou. Ve všech třech případech nervové buňky v somatosenzorické kůře zvýšily svou rychlost vypalování – o 77 %, 67 % a 80 %. Silné lechtání také vyvolalo smích u krys – ultrazvukové vokalizace (USV) na frekvenci 50 kilohertzů nebo vyšší, což je nad rozsahem lidského sluchu. Jemné lechtání smích nevyvolalo, ale honička ano, protože krysy byly již naučeny, že po chycení budou lechtáni.

Aby ovšem potvrdili, že nervová aktivita při pokusech nebyla jen známka poplachu a smích nebyl nouzovým voláním, umístili zvířata do nepříjemného stavu (tzv. anxiogenního stavu). Udělali to tak, že dali krysy na vyvýšený podstavec pod světla, což není zrovna příjemné pro druh, který tráví mnoho času nízko na zemi a ve stínech. Zhoršila se jim nálada a při lechtání vydávaly mnohem méně smíchu.⁵

V roce 2011 vydala Americká psychologická asociace (APA) časopis *Emotion*, kde byl zmíněn výzkum *Aping Expressions? Chimpanzees Produce Distinct Laugh Types When Responding to Laughter of Others*, který představuje první zdokumentovaný důkaz nelidských primátů, kteří replikují emoce druhých, i když necítí stejné emoce.

Výzkumníci sledovali 59 šimpanzů rozdělených do čtyř větších ohrad. Ve dvou ohradách byli šimpanzi seskupení po dobu pěti let, zatímco v ostatních dvou ohradách byli seskupení po dobu čtrnácti let. Každá skupina obsahovala samce a samice, od kojenců až po dospělé. Většina z

⁵ Článek z časopisu Time 10/11/2016

pětiletých skupin se skládá z sirotků, kteří, zdá se, v minulosti měli jen malý kontakt s ostatními šimpanzi, zatímco mnoho šimpanzů ve čtrnáctiletých skupinách bylo součástí rodin druhé a třetí generace.⁶

Vzhledem k tomu, že smích a úsměvy jsou nedílnou součástí emoční inteligence mezi lidmi, i u šimpanzů mohou tyto projevy poskytnout výhody ve spolupráci a sociální komunikaci.

Zatímco v průměru bylo množství smíchu mezi skupinami přibližně stejné, výzkum ukázal, že šimpanzi v pětiletých skupinách se vyjadřovali citlivějším smíchem než ti z čtrnáctileté skupiny. To znamená, že smích je u šimpanzů důležitější ve chvíli, kdy se zvyšuje potřeba sociální soudržnosti.

1.2. Smích jako vokální tvorba

Zvuková spektra odhalila zřetelný podpis smíchu. Smích se vyznačuje řadou krátkých samohlásek (slabik), každá z nich je dlouhá 75 milisekund a, opakují se v pravidelných intervalech asi 210 milisekund od sebe. Neexistuje specifický zvuk samohlásky, který by definoval smích, ale podobné zvuky samohlásek se obvykle používají pro tóny daného smíchu. Smích má například strukturu *ha-ha-ha* nebo *ho-ho-ho*, ale ne *ha-ho-ha-ho*. Existují vnitřní omezení proti vytváření takového smíchu. Pokuste se simulovat smích *ha-ho-ha-ho* – mělo by to být docela nepřirozené. Pokud jsou v tónech variace, nejčastěji zahrnují první nebo poslední tón v pořadí. Takže *cha-ha-ha* nebo *ha-ha-ho* smích jsou možné varianty.

Tóny a intervaly mezi tóny jsou velmi důležité k identifikaci zvuku jako smíchu. Pokud jsou zvuky mezi tóny smíchu odebrány z nahrávky, ale mezery mezi tóny jsou naplněny tichem, smích stále bude znít normálně. Pokud jsou tóny odstraněny z nahrávky a mezery mezi intervaly jsou uzavřeny, všechno, co zůstane po smíchu, je dlouhý povzdech.

Klasická struktura smíchu (*ha-ha-ha*) je alespoň zčásti výsledkem omezení našeho vokálního

⁶ Výzkum z časopisu *Emotion* z roku 2011

aparátu. Je velmi nepřírozené a obtížné smát se s abnormálně dlouhými dobami trvání not, jako je *haaaa-haaaa-haaaa* nebo abnormálně krátkými dobami trvání (mnohem méně než 75 milisekund).

Stejně tak se nevyskytuje normální doba trvání tónu s abnormálně dlouhými nebo krátkými intervaly mezi tóny. Snažte se vyvolat přirozený smích s dlouhým intervaly mezi tóny, jako je *ha-----ha-----ha*. Je to něco, na co naše tělo není zvyklé ani určené. Stejně jako běh nebo chůze, i smích má své přirozené rytmické limity.

Jednoduchost struktury smíchu je také naznačena jeho reverzibilitou. Krátký segment smíchu – *ha-ha-ha* – přehráná pozpátku na magnetofonu stále zní spíše jako *ha-ha-ha*. Zvukové spektrum smíchu je skutečně podobné, ať už skenované zleva doprava nebo zprava doleva – tón smíchu je stále symetrický. Přesto jedním aspektem smíchu, který není symetrický, je jeho hlasitost. Smích se vyznačuje *decrescendem*, ve kterém tóny smíchu mají zpoždění v sekvenci a jsou obvykle nižší v amplitudě než předchozí tóny (pravděpodobně proto, že nám dochází dech). Nahrávka smíchu přehrána pozpátku, zní jako bizarní *crescendo*.⁷

2. Humor z pohledu psychologického a filosofického

2.1. Antika a středověk

Ačkoliv mnoho lidí bere humor jako něco dobrého, filosofové o něm řekli poměrně málo a většinou se k tomu stavěli velmi kriticky.

Platón, nejvlivnější kritik smíchu, zacházel se smíchem jako s emocemi, které převažují

⁷ Robert R. Provine: *Laughter*. *American Scientist* Vol 84, Č. 1, (Leden-Únor), str. 39-40

nad racionálním sebeovládáním. V *Ústavě* (388 e) říká, že strážci státu by se měli vyhnout smíchu, protože obvykle, když se člověk dopustí k násilného smíchu, jeho stav vyvolává násilnou reakci.

Další Platónovou námitkou proti smíchu je, že je zlomyslný. Ve *Filébos* (81–83) analyzuje požitek z komedie jako formu opovržení. Říká, že směšnost je určitý druh zla, konkrétně neřest. Tou neřestí je ignorantství: lidé, kterým se smějeme, si představují, že jsou bohatší, lépe vypadající nebo ctnostnější, než ve skutečnosti jsou. Když se jim smějeme, radujeme se z něčeho zlého – z jejich ignorantství – a to je morálně nežádoucí.

Kvůli těmto námitkám proti smíchu Platon říká, že by v komediích měli hrát otroci nebo cizinci, jelikož jim nikdo nevěnuje vážnou pozornost.

Stoici se s Platónem shodli na tom, že smích snižuje sebeovládání. Epictetus v *Enchiridionu* (33) radí: *"Let not your laughter be loud, frequent or abundant"*⁸. Jeho následovníci říkali, že se nikdy nesmál.

Tyto a další námitky proti smíchu a humoru ovlivnily rané křesťanské myslitele a jejich prostřednictvím pozdější evropskou kulturu. Byly posíleny negativními reprezentacemi smíchu a humoru v Bibli, z nichž drtivá většina je spojena s nepřátelstvím.

Citace ze *Žalmy* 2:2-5

„Sestupují se králové zemští, a knížata se spolu radí proti Hospodinu, a proti pomazanému jeho, [Říkajíce]: Roztrhejme svazky jejich, a zavržme od sebe provazy jejich.

[Ale] ten, jenž přebývá v nebesích, směje se, Pán posmívá se jim.

Tehdáž mluvíti bude k nim v hněvě svém, a v prchlivosti své předěsí je, [řka]:“⁹

Raní křesťanští vůdci jako svatý Ambrož, Basil Veliký nebo Jan Zlatoústý, kteří spojili negativní hodnocení smíchu z Bible s kritikou řecké filozofie, varovali před nadměrným smíchem nebo smíchem obecně. Někdy kritizovali smích, ve kterém člověk ztrácí sebeovládání. Podle sv. Basila Velikého bouřlivý smích a nekontrolovatelné třesení těla nejsou známkou dobře

⁸ V překladu z angličtiny znamená „Nenechte svůj smích být hlasitý, častý nebo bujný“

⁹ Bible Králická. R.1613

regulované duše, osobní důstojnosti nebo sebeovládání. Jindy byl smích spojován s nečinností, nezodpovědností, chtíčem nebo hněvem. Například Jan Zlatoústý ve svých homiliích varoval, že smích často rodí odporné řeči, které vedou k urážení, úderům a ranám a v nejhorších případech k masakrům a vraždám.¹⁰

V pozdním středověku vedle přísných kritiků smíchu byli i obhájci humoru, obzvláště umírněného. Patřil mezi ně Tomáš Akvinský, který obhajoval humor mimo náboženský kontext ve svém díle *Summa Theologiae*. Mezi obhájci taky patří mnich Notker Labeo, který tvrdil, že smích odlišuje člověka od zvířete.

2.2. Teorie superiority

Teorie nadřazenosti je založena na myšlence, že humor, ať už v komedii nebo v životě, je založen na výsměchu, kde bereme v úvahu předmět zábavy jako podřazený a nás samotné jako nadřazené.

Přeskočme do sedmnáctého století, kdy se o smíchu nejvíce zmiňovali Thomas Hobbes a René Descartes.

Hobbes je filozof, který je bezpochybně spojen se standardní verzí teorie nadřazenosti. A to dost oprávněně, vzhledem k tomu, že většina toho, co říká o smíchu, je poměrně negativní. Hobbsův *Leviathan* popisuje lidské bytosti jako přirozeně individualistické a soutěživé. To v nás probouzí pocit vyhrávání nebo prohrávání. Z výhry máme logicky dobrý pocit a z prohry obráceně. Pokud budeme mít pocit výhry, budeme mít pocit nadřazenosti, který v nás vyvolává smích. V části I, kapitole 6, píše, že

„Náhly pocit hrdosti je vášně, která způsobuje ty grimasy, jimž se říká SMÍCH, a je zapříčiněna buď nějakým nenadálým vlastním činem, který nás potěší, nebo uvědoměním si nějaké deformace u jiného, ve srovnání, s nímž se náhle pochválíme. Objevuje se nejvíc u těch,

¹⁰ ZLATOÚSTÝ, Jan: Homilies on the Statues vol. 15

*kdo jsou si vědomi nedostatku vlastních schopností a jsou nuceni pít se po nedokonalostech jiných lidí, aby se sami udržovali v dobré míře. A proto je sklon smát se nedostatkům jiných znakem malodušnosti. Velkým duchům je totiž vlastní, že pomáhají a zbavují jiné posměchu; a že se sami srovnávají jen s nejschopnějšími.*¹¹

Descartes se ve své knize *Vášně Duše* snaží vysvětlit, jak fyziologicky funguje proces smíchu. Podle něho spočívá smích v tom, že krev proudí z pravé srdeční dutiny skrze tepnu žilovitou, čímž se nafouknou plíce, což donutí vzduch, který je v nich obsažený, prudce vyrazit ven přes hrtan, kde se promění v neartikulovaný a pronikavý zvuk.

Tento vzduch při unikání tlačí na svaly bránice, hrudi a krku, čímž jsou uváděny do pohybu svaly ve tváři.

Podle Descarta smích nikdy není vyvolán čistě z radosti, i když se zdá, že radost bude jedním z hlavních příznaků. Může se to stát pouze pokud se jedná o mírnou radost smíšenou s údivem nebo nenávisí. Z vlastních zkušeností víme, že pokud jsme mimořádně šťastní, nikdy nás předmět tohoto štěstí nedonutí k hlasitému smíchu; ve skutečnosti nás k němu nemůže žádná příčina podnítit snáze než smutek. To vše má svůj důvod v tom, že během velkých radostí jsou plíce natolik naplněné krví, že je pak již nelze opakovaně nafouknout.

Co se týče smíchu, který někdy doprovází pohoršení, je většinou umělý a předstíraný. Pokud je však přirozený, pak zřejmě pochází z radosti nad tím, že zlo, nad nímž se pohoršujeme, nám nemůže ublížit. Současně s tím pocítujeme také překvapení nad novotou nebo neočekávaností oné zlé věci, takže se na vzniku smíchu společně podílejí radosti, nenávisť a údiv. Descartes však věřil v to, že všechno, co je schopno prudce nafouknout plíce, může vyvolat jako vnější efekt smích.

¹¹ HOBBS, Thomas. *Leviathan*, překlad Karel Berka, kap. 6 str. 43-44

Descartes taky ve své knize mluvil o posměchu, který je druhem radosti smíšeným s nenávisí. Vzniká tím, že si všimneme něčeho špatného u osoby, která si to podle našeho mínění zaslouží. K této špatnosti samotné pocítujeme přirozeně nenávisť, zatímco radost pochází z toho, že to pozorujeme u lidí, kteří si to podle nás zaslouží. A pokud se to stane neočekávaně, překvapení a údiv způsobí, že propukneme v smích. Špatná věc sama však musí být malá: pokud by totiž byla velká, neměli bychom pocít, že to někomu patří po zásluze, i když je tu vždy šance, že my sami máme opravdu zlou povahu a nebo k dané osobě cítíme skutečně velkou nenávisť.¹²

Když například budeme pozorovat lidi mající zjevné tělesné vady jako třeba kulhání, hrbatost, vady řeči, kožní vady, nebo také -lidí, kteří byli potupeni na veřejnosti, zjistíme, že jsou nejnáchylnější k posměchu. Tito lidé si hluboko v mysli přejí, aby všichni bez rozdílu měli stejné vady jako oni sami, a proto se posmívají těm, kterým se přihodí nějaká zlá věc. Je to kvůli vnitřnímu pocitu spravedlnosti.

„Existuje také umírněný posměch, v němž si s užitkem bereme za téma nepravosti a odhalujeme tak jejich směšnost, aniž bychom se tomu však sami smáli, a aniž bychom tím projevovali jakoukoli nenávisť vůči daným osobám. Tento mírný posměch přitom není afektem, ale je vlastností urozeného člověka, v níž se projevuje veselost jeho povahy a klid jeho duše, které jsou známkami ctnosti; a často se tak projevuje rovněž jeho duchaplnost, jejíž zásluhou dostávají věci, jimž se posmívá, přívětivější vzhled.“¹³

Podle Descarta není neslušné se zasmát, když někdo vypráví nějaký vtip, naopak je občas škoda se dobrým vtipům nesmát. Pokud ovšem žertujeme my sami, je lepší zdržet se smíchu, aby se nezdálo, že jsme sami překvapeni tím, co říkáme, nebo s jakou obratností tyto žerty vymýšlíme.¹⁴

¹² DESCARTES, René: Vášně Duše; článek 124-126

¹³ DESCARTES, René: Vášně Duše; článek 180, str. 156

¹⁴ DESCARTES, René: Vášně Duše; článek 178-181

2.3. Teorie uvolnění

Teorie relaxace vychází z psychologické a z psychofyziologické podstaty a přirozené lidské potřeby uvolnit se a osvobodit se od napětí a přebytečných psychických energií. Dle této teorie humor a smích jsou jedním ze způsobů, jak dosahujeme uvolnění napětí.¹⁵

Napětí většinou vzniká z potlačení různých myšlenek a pocitů. Kvůli složité sociální struktuře, kterou si lidé vybudovali během svého vývoje, některé mentální pochody nemají možnost se přirozeně projevit, a tak jsou vyventilovány smíchem a humorem. Často neprojevené impulzy jsou například agrese, sexuální touhy, nenávist a další.

Nejznámějšími badateli nad teorií uvolnění byli britský filosof a sociolog Herbert Spencer a rakouský neurolog, psycholog a zakladatel psychoanalýzy, Sigmund Freud.

Herbert Spencer ve své eseji *On the physiology of laughter* vysvětluje, že emoce mají fyzickou formu nervové energie. Podle něho nervová energie má vždy tendenci vyvolat svalový pohyb a pokud vystoupá na určitou intenzitu, nutně ho způsobí. *"Pocit, který překračuje určitou intenzitu, se obvykle ventiluje tělesnou činností"*.¹⁶

Příkladem je třeba smích v sociálně nepřijatelných místech, například na pohřbu. Mnoha lidem se chce na pohřbu smát, i když se neděje nic komického. Je to výsledek nějaké emoční tenze, která se ventiluje smíchem. Dalším příkladem je našťvanost. Když jsme našťvaní, psychická energie produkuje malé agresivní pohyby, jako jsou zaťaté pěsti; a pokud energie dosáhne určité úrovně, něco rozbijeme, nebo na někoho zaútočíme. Pohyby spojené s emocemi pak vybíjejí nebo uvolňují nashromážděnou nervovou energii. Při strachu taktéž energie produkuje malé svalové pohyby k přípravě na útěk a když se strach zesílí, utečeme.

¹⁵ GOGOŤ, Lenka: Humor v teoretickej kocke. Médiá a text 3. 1 vyd. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012, str. 58.

¹⁶ SPENCER, Herbert: "On the Physiology of Laughter," *Essays on Education* str. 302
„Feeling passing a certain pitch habitually vents itself in bodily action“ překlad Arman Kupelyan

Smích, na rozdíl od ostatních emocí, není přípravnou fází pro praktickou akci jako je útěk nebo útok. Pohyby smíchu tedy nejsou pro nic důležité, jsou pouze způsobem, jak uvolnit nervovou energii. V případě, že smích na uvolnění energie nestačí, dávají se do pohybu ruce, nohy a jiné svalové skupiny. Proto často vidíme někoho se smát a zároveň si plácát rukama o kolena, tleskat, dupat rychle nohama, a tak dále.¹⁷

Tolik tedy k Spencerovi a k jeho pohledu na smích, nyní přejdeme k Sigmundu Freudovi a jeho pohledu na teorii uvolnění.

V roce 1905 S. Freud vydal knížku s názvem *Vtip a jeho vztah k nevědomí*, kde analyzuje tři situace smíchu: *der Witz* (často přeložené jako *vtipy* nebo *žerty*), *komično* a *humor*. Ve všech třech případech smích uvolňuje nervovou energii, která byla již nashromážděna kvůli nějakému psychologickému úkonu, který byl opuštěn. V případě *der Witz* je tato nadbytečná energie používána k potlačování pocitů; v *komičnu* je to energie používaná k přemýšlení a v *humoru* je to energie k cítění emocí.

Freud říká, že energie, která je uvolněna při smíchu, je ta samá energie, s jejíž pomocí potlačujeme emoce. Čím víc energie tedy používáme k potlačení emocí, tím většího smíchu dosáhneme ve chvíli, kdy psychická energie dosáhne svých limitů. Je nutno podotknout, že smích není uvolnění potlačených emocí. Podle Freuda nejvíc potlačené emoce jsou sexuální touha a nepřátelství, a proto taky většina vtipů a vtipných poznámek je o sexu, nepřátelství anebo obojí. Při vyprávění nebo poslouchání erotického vtipu, ignorujeme vnitřní cenzuru a dáváme průchod našemu libidu. Stejně tak při vyprávění nebo poslechu vtipu, který potlačuje jednotlivce nebo skupinu, kterou nemáme rádi, podobně vypouštíme nepřátelství, které obvykle potlačujeme.

¹⁷ SPENCER, Herbert: "On the Physiology of Laughter," *Essays on Education* str. 299-303

V obou případech se psychická energie běžně používaná k potlačování stává zbytečnou a uvolňuje se smíchem.

Druhým případem je *komika*, která zahrnuje podobné uvolnění energie, jež je aktivována, ale následně je shledána zbytečnou. Zde je to energie, která je obvykle věnována myšlení. „*Zvolíme komiku pohybů, protože si vzpomínáme na to, že nejprimitivnější jevištní projev – pantomima – používá tohoto prostředku, aby nás rozesmála. Odpověď na to, proč se smějeme pohybům klauna, by zněla: neboť se nám zdají přílišné a bezúčelné. Smějeme se výdaji, jenž je přesmíru veliký.*“¹⁸ Když sledujeme klauna, jak klopýtá při akcích, které bychom my sami provedli hladce a efektivně, je zde úspora energie, kterou bychom normálně vynaložili, abychom pochopili klaunovy pohyby. Naše mentální reprezentace klaunových neohrabaných pohybů vyžaduje více energie, než energie, se kterou bychom se snažili mentálně reprezentovat naše vlastní hladké a efektivní pohyby při provádění stejného úkolu. Smějeme se klaunovi abychom vyventilovali přebytečnou energii.

„*Obě tyto představové možnosti směřují k porovnání pozorovaného a vlastního pohybu. Při nadměrném a bezúčelném pohybu druhého je můj zvýšený výdaj energie pro porozumění brzděn in statu nascendi¹⁹ – takřka při mobilizaci -, prohlášen za přebytečný a uvolněn pro další užití, případně pro vybití smíchem*“²⁰

Třetím a posledním případem smíchu je *humor*, který je bytostně velmi blízký komičnu. Největší překážkou komična je uvolnění nepříjemných afektů. Ve chvíli, kdy náhodný pohyb

¹⁸ FREUD, Sigmund. *Vtip a jeho vztah k nevědomí*. V Psychoanalytickém nakladatelství vyd. 1. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 2005, str. 181

¹⁹ V překladu z latiny znamená: Ve stavu zrodu

²⁰ FREUD, Sigmund. *Vtip a jeho vztah k nevědomí*. V Psychoanalytickém nakladatelství vyd. 1. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 2005, str. 184

způsobí bolest, škodu či něco, co je nepříjemné – hlavně pro účinkujícího – možnost komického efektu je u konce. Prostředkem, jak se vyhnout nepříjemným afektům v takových situacích, je humor, který se staví na jejich místo.²¹

Výskyt humoru „je podmíněn situací, v níž jsme – v souladu s našimi běžnými zvyklostmi – v pokušení uvolnit nepříjemný afekt a kdy jsme motivováni potlačit tento afekt in stātu nascendi. V právě uvedených případech by tedy osoba postižená škodou, bolestí atd. mohla získat slast z humoru. Ta potom vzniká, - nemůžeme to říct jinak – na náklady uvolnění neproběhnuvšího afektu: vzchází z uspořené výdaje afektu.“²²

Dobrý příklad, který Freud zmínil ve své knize, je příběh od Marka Twaina, ve kterém jeho bratr stavěl silnici pro velký podnik. Při stavbě mu předčasně vybuchl dynamit, který ho vyhodil do nebe. Po nějaké době spadl na zem, dost daleko od svého pracoviště. V tento moment by se v nás měl probouzet soucit a lítost k postižené osobě, chtěli bychom vědět, jestli je v pořádku. Příběh ovšem pokračuje a my se dozvídáme, že Twainovu bratrovi byla stržena polovina platu za to, že se vzdálil od místa pracoviště. V tento moment se ztrácí veškerý soucit k postavě, je nám najednou jedno, jestli má nějaký úraz. Psychická energie, kterou jsme vyvolali k pocítění soucitu se kvůli nečekanému konci stala zbytečnou, a tak jsme ji uvolnili v podobě smíchu.

²¹ FREUD, Sigmund. *Vtip a jeho vztah k nevědomí*. V Psychoanalytickém nakladatelství vyd. 1. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 2005, str. 212-213

²² FREUD, Sigmund. *Vtip a jeho vztah k nevědomí*. V Psychoanalytickém nakladatelství vyd. 1. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 2005, str. 213

2.4. Teorie inkogruity

Teorie inkogruity neboli neshody je dominantní teorií humoru v dnešní psychologii a filosofii. Spočívá v tom, že vtipná věc narušuje naše očekávání a mentální vzorce a tím vyvolává smích. K této teorii nejvíc přispěli Immanuel Kant a Arthur Schopenhauer, ale i další.

Immanuel Kant ve své práci *Kritika soudnosti* píše o neshodě jako o hlavním prvku pro vyvolání smíchu. Popisuje smích jako „*afekt z náhlé proměny napjatého očekávání v nic. Právě tato proměna, která pro rozvažování jistě není potěšující, potěší přece nepřímou na okamžik velmi živě. Příčina tedy musí být ve vlivu představy na tělo a jeho proměnlivém působení na mysl.*“²³

Aby Kant lépe vysvětlil svůj myšlenkový pochod, vypráví vtip o Indiánovi, který seděl v hospodě s Angličanem. Angličan otevřel svou láhev piva, které se proměnilo v pěnu a začalo přetékat. Indián se na to nevěřicně koukal a hlasitě vyjadřoval svůj údiv. Angličan se ho tedy zeptal, proč se tomu tolik diví? Indián mu odpověděl, že se nediví tomu, jak mu pěna uniká z lahve, ale spíše tomu, jak ji dostali do té lahve.

Tomuto vtipu se smějeme ne kvůli tomu, že se cítíme být chytřejší, a tudíž nadřazení vůči hloupému, ale proto, že naše očekávání po čas vtipu bylo napjato a na konci náhle zmizelo v nic.²⁴

Vtip nás baví tím, že evokuje, mění a rozptyluje naše myšlenky. V humoru obecně podle Kanta nenachází náš rozum nic hodnotného. Srážka myšlenek však produkuje fyzické střety našich vnitřních orgánů a my si tuto fyzickou stimulaci užíváme.

„Neboť jestliže předpokládáme, že se všemi našimi myšlenkami je zároveň harmonicky spojen nějaký pohyb v orgánech těla, pak snadno pochopíme, že s oním náhlým vsazením myslí hned do jednoho, hned do jiného stanoviska, aby sledovala svůj předmět, může korespondovat oboustranně napínání a uvolňování elastických částí našich vnitřností, které je zprostředkováno bránicí, při čemž plíce vyrážejí vzduch v rychle za sebou následujících úsecích, a tím způsobují zdraví prospěšný pohyb, který sám, a nikoli to, co se děje v myslí, je vlastní příčinou potěšení

²³ KANT, Immanuel. *Kritika soudnosti*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1975, str. 142

²⁴ KANT, Immanuel. *Kritika soudnosti*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1975, str. 143

z nějaké myšlenky, která v podstatě nic nepředstavuje.“²⁵

Zatímco Kant pohlížel na humor jako na výsledek nekompatibility mezi našimi představami a zkušenostmi, Schopenhauer ho nachází mezi našim smyslovým vnímáním věcí a našim abstraktním racionálním poznáním stejných věcí. Vnímáme jedinečné individuální věci s mnoha vlastnostmi. Ale když seskupíme naše smyslové vnímání pod abstraktní pojmy, zaměřujeme se pouze na jednu nebo několik vlastností jakékoli individuální věci. Proto řadíme zcela odlišné věci pod jeden koncept a jedno slovo. Představte si například sfingu a lva zařazeného pod kategorií „kočka“. Dle Schopenhauera humor vzniká, když si náhle všimneme nesourodosti mezi pojmem a vnímáním, které má být stejné.

„Mnoho lidských jednání probíhá pouze pomocí rozumu a promyšleným postupem, některá se však lépe daří bez jeho užití. Právě ona neshodnost názorného a abstraktního poznání, pro něž se abstraktní názornému blíží jen jako mozaika malbě, je taky příčinou prazvláštního jevu, který je právě tak význačnou vlastností lidské přirozenosti jako rozum, avšak všechny opěťované pokusy o jeho vysvětlení se znovu ukázaly nedostatečným. Mám na mysli smích. Právě pro tento jeho původ se na tomto místě nemůžeme vyhnout úvaze o něm ačkoli se tím opět zdržuje náš postup. Smích nevzniká z ničeho jiného než z náhlého zpozorování neshody mezi pojmem a reálnými objekty, které jím byly v nějakém vztahu myšleny; je právě výrazem té neshody.“²⁶

Schopenhauer v dodatku ke své knize taky mluví o vážnosti jako o protikladu a zároveň důležitém prvku k vyvolání smíchu. Vážný člověk uvažuje o věcech tak, jak jsou. Přechod z vážnosti k smíchu je tudíž velmi jednoduchý, protože vážný člověk přirozeně neočekává neshodu, jelikož je sám v souladu se svojí vážností. Čím je soulad přijatý vážností dokonalejší, tím snadněji je člověk narušen neshodou a tím pádem je smích přirozenější.²⁷

²⁵ KANT, Immanuel. Kritika soudnosti. 1. vyd. Praha: Odeon, 1975, str. 143-144

²⁶ SCHOPENHAUER, Arthur. Svět jako vůle a představa. Překlad Milan Váňa, 1996 §13 Str.63

²⁷ SCHOPENHAUER, Arthur. Svět jako vůle a představa, svazek II. Překlad Milan Váňa, 1998 §8 Str.67

3. Henri Bergson a jeho pohled na smích

Henri Bergson patří k jedním z nejvýznamnějších filosofů z přelomu 19. a 20. století. Jeho sbírka esejí pod názvem *Smích* byla velkým přínosem k chápání smíchu, komična a humoru.

Na začátku svého díla se Bergson zmiňuje o třech poznacích, které jsou podle něho základní. Tyto poznatky nám pomohou v hledání komična.

První poznatek zní: „*Komično neexistuje mimo oblast lidské sféry.*“²⁸ To znamená, že žádný materiál sám od sebe nemůže být vtipný. Pouliční lampa může mít různé vlastnosti jako třeba její výška, zářivost, pevnost, ale nikdy sama od sebe nebude směšná. Směšná by byla například tehdy, když bychom na ní nakreslili karikaturu lidského obličeje nebo kdyby měla pohybový senzor a pokaždé, když by se někdo procházel kolem lampy, zaznělo by „dobré/ý ráno/den/večer“ nebo jiné běžné věty. Další příklad je se psy nebo se zvířaty obecně. Například dobrman není zrovna psem, který by vyzařoval roztomilost, ale ve chvíli kdy ho oblečeme do kovbojského kostýmu, začne pro nás najednou být nejen roztomilý, ale i dost vtipný. Proč se to děje? Protože se smějeme zvířatům a věcem jedině ve chvíli, kdy na nich objevíme něco lidského. Bergson byl dost překvapený, jak takový jednoduchý a důležitý fakt neupoutal pozornost filosofů.²⁹

Druhým Bergsonovým poznatkem je necitlivost, která je úzce spjatá se smíchem. „*Zdá se, že komično může vzniknout jen za podmínky, že dopadne na povrch duše klidné a harmonické*“³⁰ Podle něho je největším nepřítelem smíchu cit. Ve chvíli, kdy se někomu smějeme, jsme vůči té osobě v danou chvíli lhostejní. To neznámá, že se nemůžeme smát někomu, kdo v nás vyvolává strach, soucit, hněv nebo lítost. Jen ve chvíli, kdy se smějeme, tyto emoce umlčujeme.

²⁸ BERGSON, Henri. *Smích*. 1.vyd. Praha: Naše vojsko, 1993, s. 16.

²⁹ Ibid

³⁰ BERGSON, Henri. *Smích*. 1.vyd. Praha: Naše vojsko, 1993, s. 16.

Ve chvíli, kdy bychom se na svět dívali lhostejně, mnoho věcí bychom podle Bergsona shledali komickými. Uvádí ve své knize příklad s tanečním představením.

Když si zacpeme uši při tanečním představení, neuslyšíme hudbu, která v nás vyvolává city a začneme se tanečníkům smát, protože se nám budou zdát legrační.³¹

Třetím poznatkem je to, že komično nejlépe prožíváme ve společnosti jiných lidí. Člověk se nejvíce směje ve společnosti, v uzavřeném kruhu. Je jedno jak moc je ten kruh velký. Když se cítíme osaměle, je těžké se smát. „*Jeden muž, kterého se ptali, proč při kázání nepláče, když všichni ostatní roní slzy, odpověděl: „Já nejsem z jejich farnosti.“ To, co si zmíněný muž myslel o slzách, by bylo stejně pravdivé o smíchu.*“³²

Dalším poznatkem je to, že komično je náhodné a zůstává na povrchu osoby. Představme si člověka, který běží po ulici a pak upadne. Určitě tuto situaci nezamýšlel, takže se to stalo nedobrovolně. Kdyby se dobrovolně rozhodl si sednout, tak by to směšné nebylo. Každopádně osoba spadla, třeba kvůli nějaké překážce na zemi, a my se jí smějeme. Důvodem není náhlá změna polohy, ale nedobrovolnost této změny, která nastala díky mechanické ztuhlosti svalů, roztržitosti a nešikovnosti. Smějeme se tedy automatismu.³³ Podobným případem automatismu je příklad s řečníkem, u kterého gesto soupeří se slovem. Ale na rozdíl od gesta, slovo se vyvíjí, protože se vyvíjí myšlenka. Na rozdíl od gesta, myšlenka se musí neustále vyvíjet a nikdy se neopakovat, jinak přestane žít, stejně jako člověk. Neustálý vývoj je přirozený, a tudíž pro nás není vtipný. Gesto má své limity, a i když se bude jeho původce snažit se neopakovat, vždy si všimneme stejných pohybů rukou či paží a ve chvíli, kdy to budeme očekávat a stane se to, budeme se tomu smát. Budeme se tomu smát, jelikož máme před sebou mechanismus, který funguje automaticky, a tudíž v sobě nemá život. Je to automatismus, který

³¹ Ibid

³² BERGSON, Henri. Smích. 1.vyd. Praha: Naše vojsko, 1993, s. 17.

³³ BERGSON, Henri. Smích. 1.vyd. Praha: Naše vojsko, 1993, s. 18.

život napodobuje.³⁴

Dobře si toho můžeme všimnout při napodobování někoho jiného. „*Napodobit někoho znamená uvolnit část automatismu a vnést ho do postavy. Tak se podle definice stává směšným a nelze se pak divit, že napodobení vyvolává smích.*“³⁵

Co se ale stane, když vedle sebe budou stát dva lidi, kteří si už jsou od základu dost podobní, tudíž není důvod druhého napodobovat? Nebo lépe, co když to budou jednovaječná dvojčata. Budeme se na ně koukat jako na dva výrobky ze stejné formy, dva kusy stejné věci, zvláště pokud třeba nosí stejné oblečení. Opravdu nabýváme dojmu, že je vytiskla tiskárna. To nám navozuje zdánlivost mechanismu, který je právě příčinou smíchu.³⁶

Bergson se ve svém díle také zmiňuje o komické ošklivosti. Podle něj při hledání komična v ošklivosti, musíme ošklivost nejprve zvětšit do ohyzdnosti a až pak se dostaneme k smíchu. Některé ošklivosti přirozeně směřují k směšnosti a jiné jsou zase úplně mimo. „*Komickou se může stát každá ohyzdnost, kterou dokáže napodobit dobře rostlý člověk.*“³⁷ Směšný výraz tváře závisí na tom, jak moc je ztuhlé a strnulé, jelikož mnohdy v tom vidíme nějaký ustálený zlovyk. Nejkomičtější tváře jsou ty, které ve svém neutrálním stavu vypadají jako kdyby něco vykonávaly nebo si myslely něco, co je mimo kontext. Jsou to například lidi, kteří neustále vypadají smutně, našťvaně nebo lhostejně. „*Zde se znovu potvrzuje zákon, že účinek je tím komičtější, čím přirozeněji lze vysvětlit příčinu.*“³⁸

³⁴ BERGSON, Henri. Smích. 1.vyd. Praha: Naše vojsko, 1993, s. 26.

³⁵ Ibid

³⁶ BERGSON, Henri. Smích. 1.vyd. Praha: Naše vojsko, 1993, s. 27

³⁷ BERGSON, Henri. Smích. 1.vyd. Praha: Naše vojsko, 1993, s. 23

³⁸ Ibid

Závěr

Ačkoliv je smích přirozenou součástí života lidí a jiných živočichů, je podivné, že v dnešní době o něm stále víme poměrně málo. Podle mě se na smích nedá dívat z jednoho úhlu pohledu.

Z různých výzkumů na zvířatech jsme se dozvěděli, že je to jakési přirozené nářadí k tomu, abychom lépe fungovali ve společnosti. Jenže lidé jsou sociálně daleko vyvinutější, a tak pouhé vysvětlení, že se smějeme, abychom si navázali lepší sociální kontakt, nebude stačit. Dost se přikláním k teorii inkogruity, jelikož jsem na svém chování sám vyzoroval, že se nejvíc směju věcem, které mě překvapí, tudíž odbourají mé mentální vzorce. Není ovšem možné si vybrat jednu definitivní odpověď. Myslím si, že většina teorií má svoji pravdu a smích v různých situacích funguje z rozličných důvodů. V některých případech se dokonce dá důvod smíchu vysvětlit několika způsoby. Není to ani čistě sociální fenomén, smějeme se přeci i když jsme sami.

K tomu, abychom přesně odhalili důvody smíchu, musíme lépe porozumět člověku neurologicky a psychologicky.

Tato práce byla pouze ukázkou toho, jak rozmanitý a složitý smích je, i když si to mnoho lidí vůbec neuvědomuje.

Seznam použité literatury a pramenů

Seznam literatury

BERGSON, Henri: Smích. 1.vyd. Praha: Naše vojsko, 1993

BLAHOSLAV, Jan: Bible Králická. R.1613

DESCARTES, René: Vášně Duše; překlad Ondřej Šved, Mladá Fronta, Praha 2002

FREUD, Sigmund: Vtip a jeho vztah k nevědomí. V Psychoanalytickém nakladatelství vyd. 1. Praha:

FRIED, I., Wilson, C., MacDonald, K. et al. Electric [Electric current stimulates laughter | Nature](#) 391, 650 (1998).

GOGOVÁ, Lenka: Humor v teoretickej kocke. Médiá a text 3. 1 vyd. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012

HOBBS, Thomas: Leviathan, překlad Karel Berka, Praha 2009

KLUGER, Jeffrey: článek z časopisu Time, 10/11/2016

KANT, Immanuel: Kritika soudnosti. 1. vyd. Praha: Odeon, 1975

PIETROMONACO, Paula, výzkum z časopisu Emotion z roku 2011

PROVINE, Robert R.: Laughter. American Scientist Vol 84, Č. 1, (Leden-Únor) Psychoanalytické nakladatelství, 2005

SCHOPENHAUER, Arthur: Svět jako vůle a představa. Překlad Milan Váňa, 1996

SPENCER, Herbert: "On the Physiology of Laughter," Essays on Education, Etc., London: Dent.

ZLATOÚSTÝ, Jan: Homilies on the Statues vol. 15

WILD B, Rodden FA, Grodd W, Ruch W. Neural correlates of laughter and humour. Brain. 2003

Seznam jiných pramenů

[Rozhovor se Sophie Scott, který vysílalo PRI Studio 360](#)